

УДК 398 (477=163.2)“19”

ФОЛЬКЛОР БОЛГАРСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Ірина ГОРБАНЬ

*Музей етнографії та художнього промислу
Інститут народознавства НАН України
пр. Свободи, 15, Львів, 79000*

У статті розглядається внесок українських учених другої половини ХХ ст. у дослідження фольклору болгарської діаспори. Проаналізовано монографічні дослідження, статті, матеріали міжнародних конгресів, конференцій та круглих столів, які висвітлюють різноманітні аспекти наукової розробки проблем, пов'язаних із вивченням народнопоетичної творчості болгарської діаспори України.

Ключові слова: народнопоетична творчість, наукова спадщина, болгарська діаспора.

Перерване війною і політичними подіями, що їй передували, вивчення фольклору болгарського населення України відновилося лише у 1950-х роках¹. Розуміючи, що для дослідження процесів, які відбуваються у народній творчості, першорядне значення мають живі спостереження в польових умовах, українські фольклористи чимало зусиль докладали для організації експедицій у болгарські села України. Процес накопичення документальних матеріалів набув систематичного і науково-організованого характеру. До польової роботи залучалися не тільки науковці і досвідчені фольклористи, а й учителі, краєзнавці та студенти-філологи. Завдяки їхнім зусиллям було записано чимало зразків болгарської народнопоетичної творчості. Зібрані матеріали здебільшого зберігаються у рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР* (далі – ІМФЕ)².

Нагромаджений експедиціями та інформаторами з болгарських сіл значний фактичний матеріал ліг в основу багатьох монографій, статей та доповідей на конференціях і міжнародних симпозіумах. Так, в опублікованій 1970 р. праці Л.Демиденко, присвяченій вивченню сімейного побуту та громадського і культурного життя болгар, що

¹ Вивченню фольклору болгарської діаспори українськими вченими кінця ХІХ–першої половини ХХ ст. присвячені попередні публікації автора. Див.: Горбань І. Фольклорна культура болгарської діаспори у дослідженнях українських учених кінця ХІХ–першої половини ХХ століття // Проблеми слов'янознавства. Вип. 51. Львів, 2000. С. 24–33; Горбань І. До питання вивчення фольклору болгарської діаспори в Україні // Сборник в чест на проф. дфн Георги Данчев: Материали от Международна научна конференция (Велико Търново, 13–14 декември 2002 г.). Велико Търново, 2004. С. 274–286.

* Нині це Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України.

² Див.: Горбань І. Народпоетична творчість болгарської діаспори в Україні: за матеріалами відділу рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України // Славистичний збірник. Вип.6. Одеса, 1999. С.153–159.

проживають на південноукраїнських землях, розглядається й їхня народнопоетична творчість, зокрема, сімейна та календарна обрядовість³. У колективному дослідженні В.Юзвенко, М.Гайдая, Н.Шумади та Ю.Крутя узагальнено спостереження, які проводилися на півдні України, зокрема в болгарських селах, під час експедицій 1971–1976 рр.⁴ Авторів монографії цікавив широкий спектр проблем, пов'язаних, передовсім, із закономірностями побутування традиційних жанрів фольклору та змінами, які відбуваються в їхній образно-поетичній системі і функціональній приналежності.

Попри певну заідеологізованість праці, вона містить чимало цікавих зауважень, які стосуються народнопоетичної творчості болгар. Зокрема, в ній зазначається, що крім локальних особливостей, які є переважно в репертуарі, мові, топонімічних назвах та іменах героїв, у пісенності болгарського населення України відбито найтиповіші ознаки фольклорного процесу, який відбувається в Болгарії. Водночас фольклорні традиції болгарських мешканців України мають дещо законсервовану форму, завдяки чому збереглися основні традиційні жанри. Дослідники вказують і на тенденцію до згасання окремих жанрів та розглядають зміни, які відбулись у їхній функціональній приналежності.

Узагальнивши результати проведених спостережень, автори монографії дійшли висновку, що народна поезія слов'янського населення України, зокрема болгар, “пристосовуючись до нових обставин, живе й розвивається, відбувається лише переакцентування ролі й значення окремих жанрів: поряд з обмеженням продуктивності одних активізуються інші”⁵. У частині репертуару виразно відчувається зв'язок з фольклором сусідніх поселень (українських, молдавських та ін.).

Цінним додатком до монографії є публікація зразків народнопоетичної творчості слов'янських спільнот України, серед яких подаються також тексти болгарських пісень, що побутують зараз у селах Запорізької, Кіровоградської й Одеської областей⁶. Упорядники намагалися якомога повніше представити жанрову різноманітність болгарського фольклору. При відборі матеріалу вони брали до уваги, насамперед, ідейно-естетичну цінність творів, міру їх збереженості та популярності. Повністю відтворено стильові особливості пісень, з максимальним дотриманням їхнього звучання в устах виконавців.

1982 р. у Софії вийшов фундаментальний двотомний збірник “Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР” – спільне видання Інституту музики Болгарської АН та ІМФЕ АН УРСР⁷. Ця праця стала новим кроком у комплексному дослідженні й публікації фольклору болгарського населення України. У ній дано глибокий ідейно-тематичний аналіз пісенної творчості (колекція містить 2 285 пісень та 258 інструментальних мелодій), наведено широкі порівняння, розглянуто музичні особливості пісень і характер їх виконання. Впорядкування текстів і мелодій, їх розшифрування та коментарі належать видатному болгарському фольклористові-музикознавцю Н.Кауфманові. Активну участь у підготовці цього видання брала також українська дослідниця Н.Шумада, яка разом з болгарським ученим Т.Живковим була його відповідальним редактором і автором передмови.

1981 та 1988 рр. у Софії відбувалися міжнародні конгреси болгаристів, на яких виступали й українські вчені. Н.Шумада, зокрема, у своїх доповідях розглянула сучасні форми й умови побутування народної словесності болгарського населення України

³ Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. Киев, 1970.

⁴ Інтернаціональне та національне в сучасному слов'янському фольклорі / Юзвенко В., Гайдай М., Н.Шумада, Ю.Круть. – Київ, 1977.

⁵ Інтернаціональне та національне в сучасному слов'янському фольклорі. С. 29.

⁶ Там само. С. 203–215.

⁷ Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР: В 2 т. София, 1982.

та тенденції її розвитку в іонаціональному оточенні⁸. Вказуючи на цикли, в межах яких побутують пісні тих чи інших жанрів, вона підкреслила той факт, що реальна роль і зміст фольклорних циклів, успадкованих болгарськими переселенцями, значно змінилися, хоча сучасні носії донині згадують пісні в зв'язку з їх функціями, тобто в контексті певних циклів. Найактивніше, за спостереженням дослідниці, функціонують гумористичні твори, сімейно-обрядова лірика, балади та пісні-хроніки. В умовах розпаду циклів і спорадичного існування деяких обрядів домінуючою стає їхня естетична функція. Незважаючи на це, наголошує Н.Шумада, “народні пісні продовжують залишатися цінним надбанням і складовою частиною духовної культури болгарського населення в Україні, функціонуючи як у традиційних, так і видозмінених формах”⁹.

У лютому 1991 р. у Харкові відбулася Друга всесоюзна конференція з болгаристики, на якій вперше в історії славистики було організовано круглий стіл, присвячений проблемам болгарської діаспори. Цей факт свідчить про новий етап у розвитку досліджень народної творчості болгарського населення України. Учасники конференції заслухали доповіді та повідомлення з історії болгарських поселень в Україні; етнокультурних процесів, які в них відбуваються; проблем розвитку літератури, мови й освіти болгар, що проживають на південноукраїнських землях, та різних аспектів дослідження їхніх обрядів і фольклорної культури. А.Єрьома, зокрема, розповів про взаємодію традиційного і нового в сучасному фольклорі болгарських мешканців Приазов'я; Н.Якименко на матеріалі експедиційних спостережень у селі Червона Гребля Вінницької області розглянула елементи спільності зимової календарної обрядовості українців і болгар; виступ Л.Вахніної було присвячено питанням взаємодії фольклорних традицій у болгарських селах Одеської і Кіровоградської областей; Я.Конєва зробила спробу реконструювати модель одного тексту з болгарської обрядової творчості; М.Зимомря ознайомив присутніх з побутом та фольклором болгарського населення Закарпаття; Н.Гаврилюк поділилась досвідом вивчення болгарських календарних і сімейних обрядових традицій в Україні¹⁰.

Підсумки роботи круглого столу підбила Н.Шумада у виступі “Болгарський фольклор в умовах іонаціонального оточення”. Узагальнивши судження, висловлені учасниками конференції, а також свої спостереження щодо народнопоетичної творчості болгарської діаспори, Н.Шумада зазначила, що “тривале перебування в іонаціональному середовищі, хоч і близькому за мовою, звичаями, народним мистецтвом, створило своєрідні умови, за яких окремі форми, види і жанри фольклору не тільки збереглися, але в окремих випадках виявилися стійкішими і життєздатнішими, ніж у метрополії”¹¹.

Наприкінці 1980–на початку 1990-х років внаслідок нагромадження численного фактичного матеріалу та вивчення фольклору болгарської діаспори в контексті культурних зв'язків між народами, а також завдяки введеному у широкий науковий обіг передових

⁸ Шумада Н. История и современное состояние изучения фольклора болгарского населения в СССР // Българската култура и взаимодействието и със световната култура: Първи международен конгрес по българистика. София, 23 май–3 юни 1981. Доклади: В 3 т. София, 1983. Т. 2: Етнография и фолклор. С. 151–159; Шумада Н.С. Жанровый состав и особенности функционирования песенного фольклора болгарского населения в УССР // Втори Международен конгрес по българистика. София, 23 май–3 юни 1986 г. Доклади: В 23 т. София, 1988. Т. 15: Фолклор. С. 493–498.

⁹ Шумада Н.С. Жанровый состав и особенности функционирования песенного фольклора болгарского населения в УССР. С. 497.

¹⁰ Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы. Тезисы докладов и сообщений Второй всесоюзной конференции по болгаристике (II Дриновских чтений). Харків, 1991.

¹¹ Шумада Н.С. Болгарський фольклор в умовах іонаціонального оточення // Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы. Тезисы докладов и сообщений Второй всесоюзной конференции по болгаристике (II Дриновских чтений). Харків, 1991. С. 142.

досягнень зарубіжної філософії, фольклористики, етнографії й мистецтвознавства утворилися сприятливі передумови для цілісного синтетичного дослідження народнопоетичної творчості болгар, що живуть в Україні. Спробу розв'язати цю актуальну і мало вивчену проблему зробила Я.Конєва у кандидатській дисертації "Народнопісенна культура болгарської діаспори в Україні"¹². Для цієї праці характерний новий підхід до вивчення жанрової природи і поетики народних пісень, а також комплексне висвітлення порушених проблем і співвіднесення оцінок щодо народнопоетичної творчості болгар з аналогічними проявами фольклорної культури інших національностей.

В основу дослідження лягли матеріали, зібрані автором під час фольклорних експедицій в Одеську область України і Ямбоський округ Болгарії, тексти опублікованих у численних збірниках болгарських пісень, а також архівні матеріали, які зберігаються в ІМФЕ та в Інституті російської літератури АН Росії.

Основна мета праці – наукове обґрунтування системи пісенних жанрів фольклору болгарської спільноти як феномена культури. З огляду на це, Я.Конєва в процесі роботи поєднала різні методи дослідження, що дало змогу виявити не тільки окремі ознаки жанрів, текстів і мотивів, а й сам принцип їх організації та функціонування в контексті народної культури й проаналізувати закономірності їх побутування та розвитку в умовах компактного інонаціонального оточення.

На численних прикладах у праці також проаналізовано семантичну структуру і динаміку поетичної образності болгарських народних пісень на рівні образів-персонажів, образів-символів та смислообразів. Крім того, дослідниця розглянула механізми самозбереження, закладені в самій лінгво-поетичній структурі обрядових текстів, в яких відбувається перенесення культурного значення з акціонального і предметного планів на вербальний, внаслідок чого семантика останнього поглиблюється та ускладнюється. Надзвичайно цікавими є спостереження автора над феномено-діалектичною природою кольору і принципами його втілення в поетичну тканину болгарських пісень.

Проведені дослідження дали Я.Конєвій змогу скласти узагальнену картину явища, а це, в свою чергу, стало підставою для твердження, що в наш час пісенний фольклор болгар виступає суб'єктом культури, який активно себе формує.

На початку 1990-х років в Україні розпочалася всебічна трансформація суспільного життя, яка охопила все поліетнічне населення країни. Значного розвитку цей процес набув після проголошення незалежності України. Тоді піднялася і нова хвиля національного відродження болгар, які проживають на південноукраїнських землях – їхньої мови, літератури, фольклору та мистецтва. Болгарські мешканці України отримали змогу навчатися рідною мовою в школах та вищих навчальних закладах, зокрема в Ізмайльському педагогічному інституті і на болгарському відділенні філологічного факультету Одеського державного університету, яке було відкрите у 1995 р. У місцях компактного їх проживання було організовано періодичну трансляцію болгарською мовою радіопередач і програм телебачення.

Розгорнули свою діяльність численні колективи художньої самодіяльності, які представляють культурно-мистецькі традиції болгарського населення України. Великої популярності набули традиційні фольклорно-етнографічні фестивалі. Так, на Болградщині після завершення основних польових робіт щорічно відбувається свято-фестиваль, яке поєднує в собі давні традиції обшинно-храмових зібрань з сучасними фольклорно-пісенними виступами.

¹² Конєва Я.П. Народнопісенная культура болгарской диаспоры в Украине: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.09. Киев, 1992.

Активно працює болгарська секція, створена при Спільноті письменників України. Налагодилось також видання болгарською мовою книг, підручників і періодичних видань. Так, газета “Роден край”*, яка виходить з 1994 р., проводить плідну популяризаторську роботу. У ній оперативно висвітлюються основні події у духовному житті України та Болгарії, публікуються зразки болгарської народнопоетичної творчості, інформація про фольклорні ансамблі та проведення фестивалів народної творчості.

Значну роль у житті країни почали відігравати національно-культурні товариства, об’єднання та асоціації загальнодержавного, регіонального і обласного рівня – Київське товариство болгарської культури “Родолюбіє”, Кримське товариство болгар ім. Паїсія Хілендарського та ін. Асоціація болгарських культурно-просвітницьких товариств України відкрила свої представництва в Києві, Одесі, Сімферополі й Миколаєві.

Національне відродження болгарської спільноти і стан її культури та народнопоетичної творчості викликають дедалі більший інтерес у вчених. Яскраве свідчення цього – численні публікації, присвячені різноманітним аспектам дослідження цього процесу, та неодноразове обговорення цієї проблеми на науково-практичних конференціях. Зокрема, актуальні питання, пов’язані зі складним процесом духовного відродження болгарської діаспори, порушувалися на засіданні круглого столу на тему “Болгари України – в дзеркалі народної культури”, який відбувся у Києві 1992 р., та на міжвузівській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми відродження мов і культур західних і південних слов’ян в Україні”, що проходила в Одесі у 1993 р. Серед обговорюваних питань – вивчення сучасного стану культури і мови болгарських мешканців України, проблеми збереження їхніх традицій та народної творчості тощо. Матеріали конференції та круглого столу лягли в основу збірника “Відродження мов і культур західних і південних слов’ян”¹³.

У 1990-х роках значно зріс й інтерес болгарського населення України до рідної мови, національних духовних цінностей, історії свого народу та його народнопоетичної творчості. Велику увагу цим питанням приділяє виходець зі села Банівка Болградського району Одеської області професор І.Стоянов та його дружина – кандидат філологічних наук Е.Стоянова. Так, у 1994 р. вони впорядкували збірник народних казок бессарабських болгар “Късметлива Неда”, опублікований у Софії¹⁴. Крім того, І.Стоянова цікавлять проблеми, пов’язані з функціонуванням в Україні болгарської мови, та українсько-болгарські мовні контакти, які він розглядає на основі болгарських говірок, що побутують на півдні України¹⁵. У лінгвістичному аспекті він також вивчає народнопоетичну творчість українських болгар. Зокрема, у доповіді, яка прозвучала на Другій всесоюзній конференції з болгаристики, І.Стоянов розглянув старі лексичні елементи в народних піснях болгарської діаспори¹⁶. До аналізу він залучив тексти зі збірника Н.Кауфмана “Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР”. Дослідник зауважив, що слово як одиниця пісенного тексту меншою мірою зазнає змін

* Всеукраїнський болгарський вісник “Роден край” – додаток болгарською мовою до газети Верховної Ради “Голос України”.

¹³ Відродження мов і культур західних і південних слов’ян в Україні. Київ, 1995.

¹⁴ Късметлива Неда. Български народни приказки от Бесарабия и Таврия / Съставители: Стоянови Елза и Иван. София, 1994.

¹⁵ Стоянов І.А. Деякі аспекти функціонування мови болгар в Україні // Відродження мов і культур західних та південних слов’ян в Україні. Київ, 1995. С. 36–41; Стоянов І.А. Українсько-болгарські мовні контакти (на матеріалі болгарських говірок на Україні) // Українсько-болгарські культурні взаємини ХХ ст. Київ, 1988. С. 72–86.

¹⁶ Стоянов І.А. Давні лексичні елементи в народних піснях болгар України й Молдови // Болгаристика в системі общественных наук: опыт, уроки, перспективы. Тезиси докладов и сообщений Второй все-союзной конференции по болгаристике (II Дриновских чтений). Харків, 1991. С. 143–144.

протягом тривалого часу, оскільки його фонетико-морфологічна й синтаксична будови регламентовані мелодійною організацією художньої тканини загалом. Найбільший інтерес, на його думку, викликають давньослов'янські (давньоболгарські) елементи, формально-сміслові особливості яких нерідко стають зрозумілими лише з контексту та спеціальних досліджень. Цікавим також є топонімічний матеріал, який в окремих випадках може бути побічним свідченням часу виникнення пісні. Матеріали зі збірника Н.Кауфмана використовуює і донецька дослідниця Н.Міхіна, яка займається вивченням антропонімів, що трапляються у народних піснях болгарської діаспори України¹⁷.

Наприкінці 1990-х років розгорнула свою діяльність Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України. У 1996 р. на замовлення Державного комітету України у справах національностей та міграцій вона видала збірник "Під одним небом. Фольклор етносів України". Серед опублікованих у збірнику статей – спільна праця Н.Шумади та Я.Конєвої, присвячена історичній долі і народній творчості болгарської діаспори в Україні¹⁸. У ній розглядаються розвиток і сучасний стан побутування святкових пісенних циклів та циклів, пов'язаних з трудовою діяльністю болгар; процес переорієнтації культурної заангажованості традиційних циклів і жанрів та причини, які зумовили зміни у їхньому розвитку, а також вплив української культури на фольклор болгарської діаспори, зокрема на весільну обрядовість. Найпліднішим щодо з'ясування механізмів забезпечення цілісності та ідентичності болгарської діаспори, на думку авторів, є вивчення гайдучьких пісень, тому вони детально проаналізували особливості їхнього функціонування. Окрім статті, у збірнику опубліковано зразки болгарської народнопоетичної творчості – десять пісень різних жанрів.

Ще 16 болгарських народних пісень зі збірника Н.Кауфмана у перекладі Н.Шумади ввійшли до другого тому "Болгарського щорічника" разом з її студією, присвяченою фольклорній культурі болгарських мешканців України¹⁹. Розглядаючи у ній особливості сучасного функціонування народнопоетичної творчості болгарської діаспори, дослідниця наголошує на двох характерних тенденціях: краще його збереження, ніж у метрополії, що пояснюється, насамперед, умовами відносно замкнутого культурного простору, та жанрові і текстуальні трансформації, іншомовні лексичні вкраплення, зумовлені загальнофольклорними процесами, а також впливом інокультурного оточення.

Детальніше проблеми консервації і модифікації народної словесності болгар в Україні Н.Шумада розглянула у своєму виступі на засіданні круглого столу "Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)"²⁰, який відбувся в рамках підготовки до XII Міжнародного з'їзду славістів. Його організаторами були НАН України, Український комітет славістів, Посольство Республіки Болгарія в Україні, Київський інститут "Слов'янський університет", Український культурно-просвітницький центр "Дружба" та Центр національних культур. Цей науковий форум, який

¹⁷ *Михина А.Ф.* Состав и функции именованных женских персонажей в болгарском фольклоре // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: Сб. научн. статей. Донецк, 1994. С. 115–131; *Михина А.Ф.* Состав и функции именованных мужских персонажей в народных песнях болгар Украины и Молдовы // Восточноукраинский лингвистический сборник. Донецк, 1994. С. 100–108.

¹⁸ *Конєва Я.П., Шумада Н.С.* Исторична доля та народна творчість болгарської діаспори в Україні // Під одним небом. Фольклор етносів України. Київ, 1996. С. 26–44.

¹⁹ *Шумада Н.С.* Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні (історія дослідження і сучасний стан) // Болгарський щорічник. 1996. Т. 2. С. 252–275.

²⁰ *Шумада Н.С.* Проблема консервації і модифікації болгарського фольклору в Україні // Матеріали міжнародного круглого столу "Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)". Київ, 1998. С. 49–54.

проходив 27–28 травня 1998 р. в Києві у приміщенні Посольства Республіки Болгарія, за словами заступника голови Агенції болгар за кордоном М.Жабинського, став “однією з найважливіших ініціатив з проблем болгарської діаспори в 1998 р.”²¹.

У роботі круглого столу взяли участь учені-славісти України і Болгарії, а також представники Агенції болгар за кордоном та низки болгарських національно-культурних товариств, створених упродовж останніх років в Україні. В центрі їхньої уваги були проблеми, пов’язані з відродженням мови, літератури, фольклору та мистецтва болгарського етносу України, а також перспективні плани розвитку творчої співпраці в галузі освіти, науки і культури: проведення науково-практичних зустрічей, створення підручників, словників, енциклопедичних видань тощо.

Таким чином, українські вчені другої половини ХХ ст. доклали чимало зусиль для збереження і вивчення народнопоетичної творчості болгар України. У розпорядженні науковців багатющі записи обрядів та пісень, а також численні публікації, розвідки і студії, присвячені їх дослідженню. Враховуючи ті проблеми, які потребують першочергового розв’язання на сучасному рівні розвитку науки, українські вчені й у ХХІ ст. продовжують діяльність щодо фіксації та вивчення народної словесності болгар, які проживають на південноукраїнських землях.

THE BULGARIAN DIASPORA FOLKLORE IN THE RESEARCH WORKS OF THE UKRAINIAN SCIENTISTS OF THE SECOND HALF OF THE XXth c.

Iryna HORBAN

*National Academy of Sciences of Ukraine
The Ethnology Institute
The Museum of Ethnography, Arts and Crafts
15, Svobody Avenue, Lviv, 79000*

The contribution of the Ukrainian scientists of the second half of the XXth century to the of the Bulgarian Diaspora Folklore is considered in the article. Monographs, articles, material of international congresses, conferences and round tables illustrating different aspects of the scientific research of the problems connected with the studies of folklore poetic art work of the Bulgarian Diaspora of Ukraine are analyzed in the article.

Key words: folklore poetic art work, scientific legacy, Bulgarian Diaspora.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2007

Прийнята до друку 28.04.2007

²¹ Приветствие Заместителя–Председателя Агенства болгар за рубежом М.Жабинского организаторам и участникам международного круглого стола “Болгары Украины: в поиске своей идентичности” // Матеріали міжнародного круглого столу “Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)”. Київ, 1998. С. 4.